

Iolanda PRODAN*

Retorica coreeană: repere istorice și explorări conceptuale¹

Abstract. This essay critically examines Korean rhetoric and argumentation, its sources, historical evolution, and conceptual insights as constructed in the journalistic and academic discourses before and after the liberation of Korean peninsula in 1945. After a brief survey of the Western and Eastern academic debates on (East) Asian rhetoric and argumentation, the essay brings into focus the relationship between culture, on one hand, rhetoric and argumentation, on the other hand, as well as the South Korean endeavors to define and employ concepts such as rhetoric, discourse, and public debate departing from Eurocentric theoretical perspectives.

Keywords: *Susa/susahak*, Korean rhetoric and argumentation, cultural patterns, rhetorical tradition

Problematica particularităților practicilor retorice și de argumentare coreene reprezintă o temă foarte puțin explorată în studiile și cercetările occidentale din domeniul retoricii și argumentării. Ideea actualității și necesității analizei acestei problematice este justificată, fără doar și poate, de impactul puternic al controversatei construcții discursive a trecutului colonial nipon asupra relațiilor dintre Japonia, China și Coreea de Sud. Numărul modest al studiilor și cercetărilor occidentale redactate în limbi de circulație internațională consacrate acestei problematice se explică prin accesul dificil la sursele bibliografice în limba coreeană, extrem de valoroase, dar diseminate doar în jurnalele academice de specialitate sud-coreene. Plecând de la necesitatea valorificării echilibrate a contribuțiilor occidentale și sud-coreene, prezentul articol propune o radiografie istorică a retoricii în peninsula coreeană (înainte de 1945), și în Republica Coreea (după 1948, anul proclamării oficiale a

---

* Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași.

¹ Studiu realizat prin cercetarea finanțată de Academia de Studii Coreene (Republica Coreea), prin Programul de Cercetare Doctorală pentru Studii Coreene (5 aprilie-5 august 2016).

celor două state coreene), și a principalelor provocări de ordin conceptual. Prima secțiune a articolului este dedicată demersurilor de definire și analiză a retoricii și argumentării (est)asiatice din perspectivă occidentală, dar și demersurilor de contracarare a perspectivelor academice orientaliste. Cea de-a doua secțiune prezintă o radiografie a surselor practicilor retorice coreene, și a evoluției conceptelor de retorică, discurs și dezbateră publică în discursul academic și publicistic. În cea de a treia secțiune sunt analizate principalele aspecte valoroase și problematice ale contribuțiilor analizate.

1. Retorică și argumentare (est)asiatică: între tradiție și orientalism

Analiza particularităților retoricii și argumentării coreene nu se poate realiza în absența includerii acestora în tabloul complex al retoricii și argumentării (est)asiatice și al relației dintre cultură și retorică. Primele încercări de analiză a particularităților practicilor retorice din alte spații culturale decât cel occidental au debutat în peisajul academic în anii '60, un rol instrumental avându-l studiul „Cultural Thought Patterns in Intercultural Education“ (Kaplan 1966), care a pus bazele domeniului retoricii contrastive prin evidențierea diferitelor stiluri de redactare a compozițiilor scrise în funcție de particularitățile retorice ale limbii materne. În ciuda faptului că este contestat pentru generalizările pe care le formulează în urma unor studii de caz realizate pe vorbitorii nativi de chineză, coreeană și thailandeză ce studiază engleza ca limbă secundară, articolul lui Kaplan rămâne și astăzi foarte apreciat pentru contribuția articularea unei noi perspective, contextuale, privind relația dintre retorică și cultură: „Logica (mai degrabă în sensul său popular, decât în cel al logicienilor), care este baza retoricii, se dezvoltă din cultură, nu este universală. Retorica nu este nici ea universală, ci variază de la o cultură la alta, și chiar de la o perioadă de timp la alta, în cadrul unei anumite culturi“ (1966, 2). Teza fundamentală a articolului lui Kaplan, cea a contrastului dintre raționamentul asiatic (indirect, non-liniar, în forma unui vortex, având ca punct de plecare negațiile), și cel englez (liniar și direct), a încurajat formularea de ipoteze îndrăznețe, dar nefezabile despre retorica (est)asiatică, devenind în timp un stereotip orientalist (în sensul definiției date de E. Said) despre „misteriosul Orient, separat de Occident printr-o mare falie culturală“ (Cahill 2003, 172).

O altă contribuție importantă îi aparține lui R.T.Oliver, considerat părintele retoricii comparate, cel care a deschis drumul cercetărilor și studiilor comparative dintre retorica occidentală și cea (est)asiatică, un

susținător activ al introducerii retoricii (est)asiatice ca disciplină de studiu în programa universităților din SUA în anii '60. În calitate de consilier însărcinat cu redactarea discursurilor primului președinte sud-coreean, Rhee Syngman, între anii 1948 și 1960, Oliver și-a îmbogățit experiența de cercetător al retoricii (est)asiatice, publicând studii și cărți dedicate Coreei de Sud, biografiei și stilului oratoric al lui Syngman (1954;1962). Deși articolele sale despre particularitățile confucianiste ale discursului public coreean din timpul dinastiei Joseon (1932-1910) au văzut lumina tiparului în anii '50, studiul „The Rhetorical Implications of Taoism“ (publicat în *Quarterly Journal of Speech*, în 1961), a reprezentat momentul crucial pentru domeniul retoricii comparate. Două dintre cele mai importante volume semnate de Oliver – *Communication and culture in ancient India and China* (1971) și *Leadership in Asia. Persuasive communication in the making of nations 1850-1950* (1989) – sunt considerate atât de cercetătorii asiatici, cât și de cei occidentali ca fiind contribuții academice majore la conturarea domeniului studiilor de retorică (est)asiatică. „Retorica este întotdeauna autentică numai în matricea ei culturală“ (Oliver 1971, ix), retorica occidentală nefiind universală, „ci o expresie a culturii occidentale, aplicabilă în contextul valorilor culturale occidentale“ (Oliver 1971, 3). Subliniind existența unor vechi tradiții retorice și în continentul asiatic și necesitatea studierii acestora folosind „proprii lor termeni“ și nu impunând conceptele occidentale (Oliver 1971, 261), Oliver identifică printre particularitățile retoricii(est)asiatice discursul menit să garanteze armonia socială, producerea acestuia într-un cadru formal ce ține seama de ierarhie socială, vârstă și momente de tăcere, preferința pentru analogii, exemple și argumentul autorității. Pentru Oliver „problema nu este să găsim retorica Orientului, ci să găsim mijloace de a identifica și descrie într-o manieră care să o facă semnificativă pentru mințile occidentale [...]“ (Oliver 1971, 11).

La momentul publicării, articolele și cărțile lui R.T. Oliver au fost întâmpinate cu mult entuziasm și interes de acei cercetători din Asia implicați în demersurile anevoioase de promovare a retoricii și argumentării ca discipline de studiu în programele universitare. În ciuda succesului inițial, începând cu anii 2000, pe fondul consolidării procesului de indigenizare a cercetărilor de retorică, argumentare și științele comunicării, care a generat o reacție de respingere a teoriilor și conceptelor occidentale, perspectiva lui Oliver a început să fie privită cu rețineră, în special de cercetătorii chinezi. Referirile la scrierile și relatările misionarilor creștini din China sau alte țări asiatice, cercetările realizate pe traducerile făcute în limba engleză ale cărților canonice ale

confucianismului și budismului fără consultarea variantelor originale ale acestora, catalogarea particularităților discursului chinez și indian clasic ca fiind definitorii pentru retorica (est)asiatică, supralicitarea budismului, confucianismului și daoismului în demersul de justificare a unicității retoricii (est)asiatice reprezintă doar câteva dintre criticile aduse perspectivei lui Oliver (Mao 2003, 403-406).

Domeniul cercetării retoricii și argumentării (est)asiatice îi datorează foarte mult și contribuției lui V. Jensen, primul dintre cercetătorii occidentali care, în ciuda criticilor aduse idealizării unor particularități ale filosofiei și mentalității (est)asiatice, a avansat ideea corespondenței între valorile (est)asiatice și preferința pentru folosirea unor anumite tipuri de argumente. Chiar dacă nu face referire la deosebirile între limbile vorbite pe continentul asiatic, Jensen (1992) subliniază că acceptarea ideii existenței unor particularități culturale comune țărilor (est)asiatice nu înseamnă ignorareadiferențelor dintre stilul retoric al japonezilor, chinezilor și coreenilor. Radiografia acestui set de valori – complementarele yin/yang, menținerea armoniei relațiilor interumane prin respectul pentru ierarhie și dorința de a nu afecta imaginea personală și a interlocutorului, importanța golirii minții de gânduri inutile, oglindirea modestiei și a caracterului integru într-un discurs adecvat, dar fragmentat, nu întâmplător, de momente de tăcere-relevă încercarea lui Jensen de a sintetiza în conceptul de retorică (est)asiatică elemente esențiale din budism, daoism și confucianism. Aceste valori care nu fac decât să pună în lumină „dimensiunea umană a actului de argumentare” (Jensen 1992,158) se concretizează prin (și explică) preferința pentru exemple, argumentul autorității, și analogii. Demersul lui Jensen de a-și fundamenta perspectiva pe studiile lui M. Garrett consacrate stilului chinez de argumentare vizează demontarea conotației negative a conceptelor de „retorică asiatică” și „asianism” vehiculate în unele lucrări occidentale, conotație ce trimite la „un stil cu înflorituri, bombastic, cu efecte ritmice exagerate și ornamente figurative excesive, acordând importanță formei și nu conținutului” (1987, 138). Asemeni lui R.T. Oliver, și Jensen a avut ca reper în analizele sale traducerile în limba engleză ale textelor filosofice clasice chineze – un aspect intens criticat și în prezent în lucrările cercetătorilor asiatici. Mai mult, neabordarea conceptelor în contextul istoric și socio-politic al producerii și popularizării acestora, scopul inițial și principal al lui Jensen – prezentarea și analiza retoricii (est)asiatice plecând de la conceptele vehiculate în scrierile originare – reprezintă o formă de manifestare a orientalismului de care amintea E. Said. Întâlnită parțial și în contribuțiile

lui R.T. Oliver, o astfel de abordare alimentează articularea unei imagini exotice a retoricii (est)asiatice și nu înțelegerea reperelor fundamentale care au concurat la formarea și evoluția acesteia. Începând cu anii 2000, noua generație de cercetători occidentali ai retoricii și argumentării (est)asiatice analizează critic contribuțiile lui Oliver și Jensen, cele mai vehemente contestări venind din partea celor care cercetează particularitățile retoricii și argumentării chineze (Lu 1998, Combs 2004b, Mao 2003).

Studiile lui Oliver au generat și perspective prin care este pusă sub semnul întrebării existența practicilor retorice și de argumentare în China, Japonia, și peninsula coreeană. Morrison (1972), Becker (1986) și Murphy (1983) se numără printre cei care resping ideea unei retoricii în afara occidentului, susținând că valorile culturale și mentalitatea au împiedicat formarea retoricii pe continentul asiatic. Dacă J. Morrison susține că absența unei tradiții retorice în Japonia este cauzată de predominanța structurii ierarhice în familie și societate, a mentalității centrate pe introspecție, meditație, și evitarea disputelor (prin urmare a acelor situații în care se impune gestionarea unor tensiuni cauzate de existența unor puncte de vedere diferite), C.B. Becker arată că lipsa retoricii și argumentării în China, dar și Japonia, se explică, printre altele, și prin absența unui sistem logic formal și ignorarea principiului non-contradicției – acestea două elemente făcând din dezbaterile publice niște demersuri „fără rezultate, dacă nu chiar futile“ (1986, 84). La rândul său, J. Murphy, într-o lucrare consacrată istoriei retoricii din Grecia și Roma antică, afirmă că „nu există nici o evidență a unui interes pentru retorică în vechile civilizații din Babilon și Egipt; de pildă, până astăzi, nici Africa și nici Asia nu au produs retorică“ (1983, 3). Aceste puncte de vedere care pun sub semnul întrebării existența retoricii și argumentării (est)asiatice, și a unora din formeleleiparticulare de manifestare (chineză, coreeană, japoneză ș.a.) sunt criticate pentru că reflectă un orientalism „care nu are nimic de-a face cu Orientul“ (Mao 2003, 409), nefiind fundamentate pe analiza istorică, politică și socială a formării tradiției retorice, o tradiție care nu se limitează doar la textele filosofice clasice ale confucianismului, daoismului și budismului.

Aceste poziționări occidentale cu ecouri din orientalism se manifestă nu doar prin negarea retoricii (est)asiatice sau prin supralicitarea conceptelor vehiculate în sursele bibliografice originale, ci și prin demersul de a explica particularitățile retoricii din alte spații culturale (inclusiv din Asia) prin intermediul conceptelor specifice retoricii occidentale. Definind retorica ca o „formă de energie mentală și emoțională“ (1998, 3), G. Kennedy își propune formularea unei teorii

generale a retoricii care să fie aplicabilă tuturor societăților, și dezvoltarea unei terminologii prin care să fie descrise practicile retorice din diverse culturi. Kennedy nu neagă existența unor concepte caracteristice practicilor retorice din alte spații culturale în afara Occidentului, însă le consideră „nefamiliare cititorilor occidentali, iar folosirea lor ca bază pentru analiza discursului din alte culturi ar crea confuzie“ (Kennedy 1998, 5). Deși susține că nu urmărește impunerea conceptelor occidentale în explicarea „retoricilor culturilor exotice“ (Kennedy 1998, 6), Kennedy admite că singurul sistem de terminologie retorică pe deplin elaborat este „cel derivat din retorica greco-romană“ (Kennedy 1998, 5), care este „neproblematic“ și care, *modificat* (s.n.), poate da seama de practicile retorice din alte spații culturale (Kennedy 1998, 6). Pentru publicul cititor neavizat remarca lui Kennedy privind nefamiliaritatea conceptelor ce caracterizează practicile retorice din alte spații culturale decât cel occidental este pertinentă într-o oarecare măsură, însă nu poate justifica modificarea și aplicarea terminologiei caracteristice retoricii clasice „greco-romane“ în analiza altor tradiții retorice. O astfel de operațiune ar duce la identificarea unor asemănări și diferențe pornind de la „potriviri sau nepotriviri terminologice superficiale“ (Garrett 1998, citată în Mao 2003, 411).

Semnele de întrebare ridicate de acei cercetători preocupați de problematica retoricii (est)asiatice și-au găsit o parte din răspunsuri prin studiile și cercetările publicate în anii '90 de M. Garrett care a susținut importanța abordării retoricii ca un fenomen cultural și istoric. Contribuțiile cercetătoarei din prestigioasele jurnale academice *Quarterly Journal of Speech*, *Argumentation* și *Argumentation and Advocacy* au adus în atenția cercetătorilor occidentali din domeniul retoricii și argumentării teme precum importanța înțelegerii în context a sensurilor conceptelor vehiculate în retorica chineză (sensuri a căror decriptare este strâns legată de cunoașterea limbii și a contextului cultural în care sunt folosite), existența unei tradiții a dezbaterilor publice argumentative în China antică. De altfel, Garrett (1993) este una dintre primele cercetătoare care a abordat în articole publicate în limba engleză problematica influenței particularităților ideogramele chinezești (și a derivațiilor semantice ale acestora rezultate în urma multiplelor combinații) asupra descrierii anumitor tipuri de oratorie, centrate fie pe persuadare, explicare sau pe argumentare. Aceste concepte, ale căror sensuri se suprapun în funcție de context (cunoscute în limba chineză în forma triadei *bian-辯*, distincție, argumentare, dezbateri/*shu- 說*-a discuta, a persuadea, a convinge/*shuo-說*-a explica, a persuadea, a discuta) au fost analizate în detaliu și de Lu (1998, 68-94), care a extins cercetarea și la alte patru

concepte (*ming*- 名, nume, a *numi/yan*-言-a vorbi, cuvânt, discurs/*ci*-辭, fel de a vorbi, tip de discurs, și *jian* -諫, a sfătui, a sugera, a atrage atenția asupra greșelilor comise), identificate în textele a cinci școli filosofice clasice chineze: confucianism, daoism, mohism, legalism, și școala numelor. Aceste aspecte legate de originea și evoluția conceptelor vehiculate în retorica chineză clasică sunt relevante și pentru problematica retoricii și argumentării coreene, o parte dintre acestea făcând obiectul cercetărilor sud-coreene de specialitate. Tot lui Garrett (1997) i se datorează studii semnificative despre originile budiste ale tradiției dezbaterilor în China (*jiang*) și tehnicilor de argumentare, care mai târziu aveau să influențeze stilul dezbaterilor din mănăstirile budiste coreene- un reper important în istoria evoluției practicilor retorice din peninsula coreeană.

În ciuda progreselor demersurilor menite să pună bazele principiilor de analiză ale particularităților retoricii (est)asiatice, și a deschiderii cercetărilor occidentali față de criticile constructive venite din partea cercetătorilor asiatici, domeniul retoricii comparate rămâne în continuare expus unor riscuri variate, analizate pe larg chiar de unii dintre cei mai renumiți cercetători asiatici. Ideea unei retorici universale este „cumplit de idealistă, dacă nu chiar nerealistă“, o retorică în care universalul și „localul“ (în sensul de național) să fie prezente în proporții egale fiind imposibilă (Mao 2003, 416). Pe de altă parte, „orice retorică cu cât celebrează mai mult propriile ei tendințe (locale), cu atât va satisface mai puțin așteptările externe (universale)“ (*ibidem*). Propunând abordarea retoricii (est)asiatice din „interior“, definită și localizată folosind concepte specifice, vehiculate în interiorul acesteia (ținând cont de particularitățile lingvistice și de variatele contexte istorice, culturale și politice în care practicile retorice se manifestă), Mao atenționează că nici abordările produse și diseminate de cercetătorii (est)asiatici nu sunt imune în fața reprezentărilor distorsionate ale orientalismului și occidentalismului, ambele fiind articulate pe „aceleași tipuri de etnocentrism, dualism și dogmatism“ (*idem*, 418). Simpla conștientizare a pericolului teoretizărilor și generalizărilor – ce au ca punct de plecare fie cunoașterea limitată a limbii și culturii retorice non-occidentale, fie venerarea textelor clasice ale confucianismului ca fiind unicele paradigme explicative ale particularităților retoricii din China, Japonia și Coreea – nu este suficientă în demersul de gestionare a multitudinii de riscuri pe care le presupune o cercetare de retorică comparată (Wang 2013). O soluție ar fi „abordarea geopolitică“ (*idem*, 233), axată pe analiza conceptelor și particularităților retorice non-occidentale ținând cont de specificul lingvistic, cultural, politic și istoric. Misiunea retoricii comparate fundamentată pe o astfel de

abordare „ar trebui să fie concentrată mai degrabă pe *cum* citim decât pe *ce* citim“ (*ibidem*), înțelegerea rolului contextelor politice, culturale, istorice și lingvistice în formarea particularităților practicilor retorice având „potențialul eliberator de a ne ajuta [...] să vedem un model aristotelic sau o paradigmă confucianistă ca fiind mai degrabă construite decât construind“ (*idem*, 235).

Cercetările de retorică comparată și contrastivă au dus la direcționarea atenției spre problematica relației dintre cultură și argumentare. Perspectivele originale de abordare a acestei problematici au devenit tot mai vizibile grație activității publicistice a Societății Internaționale pentru Studiul Argumentării (ISSA). Fără a minimaliza contribuția cercetărilor anterioare din retorica comparată și cea contrastivă, dar admițând limitele teoretice și metodologice ale acestor arii de cercetare, noua generație de experți occidentali din domeniul argumentării vizează depășirea modelelor tradiționale de analiză a impactului particularităților culturale asupra articulării unor anumite forme de argumentare și folosirii preponderente a unor anumite tipuri de argumente. Endres (2002, 2007), Mercier (2013), Hazen (2014), și Zarefsky (2014) sunt doar câțiva dintre cei care continuă să invoce nu doar nevoia de studii aplicate dedicate relației dintre cultură și argumentare, ci și cea a unor schimbări profunde la nivelul actului pedagogic consacrat teorii și practicii argumentării. Ideea comună acestor studii este incriminarea preponderenței cercetărilor dedicate argumentării realizate din perspectiva occidentală, ignorarea sau negarea existenței altor tradiții de retorică și argumentare în afara celei occidentale (definită ca având nucleul dur în contribuțiile lui Aristotel, Cicero și Quintilian) sau evaluarea tradițiilor non-occidentale prin comparație cu cea occidentală folosind conceptele celei din urmă. Afirmatia Daniellei Endres (2002, 2007), conform căreia „argumentarea este un fenomen cultural“, a devenit motto-ul noii perspective de cercetare din domeniul argumentării, un motto care în timp a beneficiat de elaborări și amendamente necesare din punct de vedere teoretic (cu accent pe importanța identificării impactului particularităților culturale asupra formei, funcției și evaluării argumentelor înțelese așa cum sunt definite și folosite de membrii unei anumite culturi), dar cu aplicabilitate limitată, și deficitare sub aspect metodologic.

Dacă Combs (2004a, 56) susține că principiile argumentării sunt condiționate de tipare culturale și tradiții, Hazen (2014) subliniază că analiza relației dintre cultură și argumentare trebuie să urmărească nu doar descrierea practicilor de argumentare, și ci formularea unei noi

definiții a argumentului – minimalistă, ca „o legătură între două idei, concepte sau sentimente“ (Hazen 2014, 6-7) – care să depășească punctul de vedere cândva unanim acceptat de cercetătorii occidentali conform căruia argumentul are forme universale, aplicabile în orice cultură. Noua teorie a argumentării este articulată pe analiza funcțiilor și nu a formei argumentului în diferite culturi, întrucât, după cum susține Hazen, conceptul de argument, așa cum este definit în societățile occidentale, nu este prezent în aceleași forme și în societățile non-occidentale. Pe cât de ambițioasă și idealistă este perspectiva lui Hazen, pe atât de dificil este de pus în practică. Evidențiate și de analiza dedicată evoluției retoricii în peninsula coreeană, punctele tari ale perspectivei lui Hazen (importanța înțelegerii contextelor culturale diferite în care s-au format tradițiile dezbaterilor publice, a particularităților argumentelor în forma în care sunt folosite într-o anumit spațiu cultural, și nu plecând de la definiții vehiculate în perspective occidentale ș.a.) sunt contrabalansate de supralicitarea unor dihotomii (Orient vs. Occident; Est vs. Vest; Europa vs. Asia) ale căror concepte componente nu sunt clar definite, de folosirea interșanjabilă a unor concepte (cultură/societate; argument/argumentare), și de absența unor considerente privind importanța cunoașterii limbii în care are loc actul de argumentare, a reperelor care să indice dacă avem de-a face (sau nu) cu un argument sau un demers argumentativ.

Per ansamblu, din literatura de specialitate se evidențiază trei tipuri principale de poziționări referitoare la relația dintre cultură și argumentare: (1) absența argumentării în culturile non-occidentale (menționate și analizate mai sus); (2) catalogarea în termeni categorici a culturilor occidentale ca având tendința spre gândirea analitică în contrast cu cele (est)asiatice (influențate de cultura chineză) ca fiind orientate spre gândirea holistică și dialectică (de exemplu, Peng & Nisbett 1999), accentuarea preferinței asiaticilor în redactarea eseurilor argumentative pentru deducție și digresiune, în contrast cu tendința europenilor și americanilor pentru argumentarea prin inducție (Warnick & Manusov 2000); (3) identificarea unor anumite tipuri de argumente ca având valențe culturale (sau „culture sensitive arguments“ – Kraus 2012), comune și culturilor occidentale și celor non-occidentale, dar predominante în China, Japonia și Coreea de Sud (exemplele, argumentul autorității, argumentul opiniei populare). Astfel de studii și cercetări, din ce în ce mai ample și mai substanțiale, și centrate pe reiterarea imperativului analizei formelor, funcțiilor și evaluărilor argumentelor în alte culturi, rămân deficitare sub aspectul identificării unor repere care să dea seama de modul concret în care rezultatele cercetării pot fi

valorificate practic și nu doar preluate și reinterpretate în articole și volume academice ulterioare.

2. Retorica coreeană: repere istorice și explorări conceptuale

Studiile sud-coreene despre retorică au o istorie destul de recentă, datând de la începutul anilor 2000. După doi de ani de activitate desfășurată de Asociația Coreeană de Cercetare a Retoricii, în 2003 a fost înființată Societatea Academică Coreeană de Retorică (SACR) ale cărei studii și cercetări sunt publicate, începând cu anul 2004, în revista *Susahak (Retorica)*. Primele oportunități de recunoaștere a activității SACR au fost în 2005, prin participarea celor mai prestigioși cercetători sud-coreeni la Los Angeles, la cel de-al XV-lea Congres al Societății Internaționale pentru Istoria Retoricii (ISHR), și în 2006, prin organizarea unui simpozion internațional dedicat retoricii comparate, la Seoul. Activitatea desfășurată de SACR a evoluat constant, cercetările și studiile acesteia fiind publicate nu doar în revista *Susahak*, ci și în reviste academice occidentale (cu precădere în limbile engleză, franceză și germană), și popularizate prin intermediul congreselor și simpoziunilor internaționale. Numărul (încă) modest al studiilor publicate în cele trei limbi de circulație internațională menționate mai sus, consacrate evoluției retoricii în peninsula coreeană (înainte de 1945) și Coreei de Sud (după proclamarea oficială a celor două state coreene în 1948) nu reușește să răspundă pe deplin nevoii de surse și analize autentice despre particularitățile retoricii coreene, despre locul și rolul acesteia în istoria universală a retoricii, și în cea a mult disputatei retorici (est)asiatice. Studiile publicate în limbi de circulație internațională prezintă într-o formă sintetică conținutul celor mai valoroase studii și cercetări dedicate retoricii coreene redactate exclusiv în limba coreeană (Jon 2005, 2008, 2010; Yi 2005); Na 2015; Kim 2004, 2005, 2009; Chung 2006a, 2006b; Um 2002).

Dar ce înseamnă retorica coreeană (*hanguk susahak*)? „Ceea ce numim studii de retorică coreeană are mai multe sensuri: «studii de retorică privind Coreea», «studii de retorică realizate în limba coreeană», «studiile despre retorică coreenilor», «studii de retorică realizate în Coreea» [...] Dintre aceste accepțiuni, putem numi retorică coreeană acele studii despre Coreea în calitate de studii de retorică realizate în limba coreeană, în limba oficială“ (Na 2015, 89). Analiza evoluției retoricii coreene este articulată pe trei niveluri: *istoria conceptului de retorică* în peninsula coreeană, *tradiția dezbaterilor publice* înainte de anexarea peninsulei la imperiul nipon (în 1910), și *evoluția istorică a discursului*

academic și publicistic despre rolul catalizator al dezbaterilor și discursurilor publice în schimbarea mentalităților și modernizarea sociopolitică.

2.1. Izvoare ale practicilor retorice și de argumentare

Primele indicii ce atestă practicile retorice în peninsula privesc activitățile de la curtea regală și de la templele budiste. *Hwajaeng* – metoda practică de călugărul budist Wonhyo (617-686), constând în depășirea punctelor de vedere opuse și obținerea consensului prin dezbaterile unor subiecte ce vizau preceptele budismului – reprezintă primul reper major al istoriei practicilor retorice coreene. Stilul dezbaterilor din templele budiste coreene *seon* a fost profund influențat de cel practicat în templele chineze (stil de dezbateri numit *jiang*) articulat pe sinteza dintre formele argumentative indiene (introduse prin traduceri în limba chineză ale tratatelor de logică scrise de filosofi indieni, și centrate pe respectarea principiilor non-contradicției și identității) și unul din preceptele esențiale ale budismului Mahayana (din care s-au dezvoltat budismul *chan* în China, *zen* în Japonia și *seon* în peninsula coreeană), conform căruia cuvintele sunt incapabile să redea natura adevărată a realității. Din aceeași perioadă datează și sistemul de dezbateri numit *hwabaek* prin care consiliul nobililor ce delibera asupra unor chestiuni de importanță națională (succesiune la tron, declararea războiului etc) lua deciziile numai prin unanimitate. Un alt reper, cu un profund caracter filosofic, inclus de cercetătorii sud-coreeni în istoria practicilor retorice, este reprezentat de dezbaterile (majoritatea în formă epistolară) dintre cărturarii și filosofi din secolele XVI și XVII legate de interpretarea principiilor confucianismului, respectiv legitimitatea acțiunilor nobililor împotriva regelui (Jon 2010, 325).

Rolul dezbaterilor argumentative din perioada dinastiei Joseon (1392-1910) în procesul de coagulare a practicilor retorice în peninsula reprezintă o temă intens explorată de cercetătorii sud-coreeni. Arhivele istorice evidențiază rolul esențial jucat de funcționarii special însărcinați cu transmiterea și prezentarea informațiilor vehiculate între suveran și nobilimea (*sadaebu*) ce avea o influență semnificativă în afacerile politice ale regatului (Um Hoon 2002a, 2002b, 2005). Funcționarii numiți *eongwan* (*lit.* funcționar al cuvântului/discursului) mediau cu argumente pro sau contra între punctele de vedere ale regelui (numite *gongui*) ce desemna principiile juste și imparțialitatea, și cele ale nobililor, numite *gongnon* (*lit.* opinie publică, un termen atestat încă din secolul al XIV-lea). Dezbaterile argumentative între funcționarii *eongwan*, miniștrii

de rangul al treilea și rege se desfășurau într-un loc special numit *gongnonsojae* și erau organizate după principiile dezbaterilor de la curtea imperială a Chinei. Lucrarea cu cea mai mare influență asupra stilului dezbaterilor argumentative de la curtea regală coreeană a fost cea a intelectualului chinez Yáo Nài (1731-1815), intitulată *Colecția clasificată a scrierilor clasice (Guwenci leizuan)*, în care erau prezentate treisprezece stiluri de scriere. Trei dintre acestea – *nonbyeon*, *juui*, și *joryeong* – aparținând clasei de stiluri argumentative au fost folosite în dezbaterile de la curtea regală coreeană. Pledoariile din dezbaterile dintre suveran și *eongwan* priveau subiecte de maximă importanță pentru regat, se desfășurau urmând o succesiune (*eollo/lit.* drumul/calea cuvântului) cunoscută dinainte de participanți, și luau forme specifice în funcție de rangul celui care susținea sau respingea teza dezbaterilor. Astfel, *juui* desemna actul de argumentare al funcționarului *eongwan* în fața regelui, în timp ce *joryeong* îl desemna pe cel al regelui în fața funcționarilor prezenți la dezbateri. Diferite stiluri de argumentare erau folosite concomitent în timpul dezbaterilor, iar persuadarea și deliberarea se îmbinau în funcție de scopul urmărit de părțile implicate. Regele își asuma în aceste dezbateri argumentative două roluri: cel de oponent al argumentelor aduse de *eongwan*, dar și cel de judecător, de deliberator. Cele două părți își contracarau cu perseverență argumentele, criteriul esențial al deliberării fiind dat de soliditatea dovezii invocate de funcționarul *eongwan* pentru susținerea tezei ce constituia motivul principal al convocării unor astfel de dezbateri (Um 2005, 308). O strategie frecvent folosită de funcționarii *eongwan* viza invocarea semnificației argumentului adus de rege (argumentul autorității) în greutatea procesului de deliberare, regele fiind perceput ca mijlocitorul crucial al îndeplinirii mandatului ceresc (*cheonmyeong*). Unul dintre cele mai importante aspecte evidențiate de exemplul dezbaterilor argumentative în dinastia Joseon este cel de natură istorico-culturală ce oglindește sinteza dintre influențele sinice și particularitățile neo-confucianiste ale culturii regatului coreean al acelor vremuri. Invocarea transferului autorității mandatului ceresc către rege, pe de o parte, și a delegării autorității opiniei publice (*gongnon*) către funcționarul *eongwan*, pe de altă parte, reprezintă două dintre particularitățile culturale ale strategiei de argumentare folosite în dezbaterile publice menționate (Um 2005, 313). Astfel de genuri de dezbateri argumentative, extrem de complexe, trebuie abordate raportându-le la particularitățile contextului cultural și istoric în care au fost folosite, precum și la poziția celor ce dețineau funcții de înalte de reprezentare față de acceptarea sau negarea

rolului dezbaterilor în soluționarea chestiunilor de importanță crucială pentru regat (Um 2002b, 291).

2.2. Conceptul de *susa*: origine și interpretări

În istoria conceptului de retorică (*susa*/수사/修辭) în peninsula coreeană un prim reper îl reprezintă comentariul la una din cărțile clasice ale civilizației chineze, „Cartea Schimbărilor“ (*Yi-jing*), intitulat *Wenyanzhuan*² și tradus în literatura anglofonă „Comentariu despre cuvinte“, datând mai devreme de anul 1000 î.d.H. În acest comentariu apare termenul de *xiuciliqicheng* (în coreeană *susa-ippgiseong*), cu sensul de crea sau „șlefui“ un cuvânt „în scopul formării unei idei sincere“ (Yi³ f.a.; Lee 2005, citat în Jon 2010, 315). De altfel, acțiunea de „șlefuire“ a cuvintelor în scopul de a fi sincer (Wang 2014, citat în Cheng 2017, 22) reprezintă principala interpretare a conceptului în literatura chineză de specialitate. Analiza sensului și semnificației atribuite primei ideograme componentea cuvântului *susa* (修辭)- *su*(修)- contribuie la înțelegerea particularității retoricii coreene (Kim 2004; Jon 2008, 2010).

În forma verbului *dakhta*, ideograma *su* (修) are mai multe sensuri, în funcție de context: a șlefui, a construi, a cerceta, a cultiva, a elabora, a aprofunda sau a pune bazele unei fundații. *Su* (修) înseamnă a pregăti o cale de acțiune, a șlefui calitățile spirituale, a se pregăti din punct de vedere academic, a îmbunătăți calitățile morale (Kim 2004, 165). Astfel, *susa-ippgiseong* trimite la una din multe calitățile de care un nobil trebuia să facă dovadă, aceea de a-și transpune cu sinceritate vorbele în fapte spre folosul poporului (Kim 2009, 174). Dimensiunii etice i se adăuga și cea practică, scopul urmărit nefiind simpla rostire de vorbe frumoase, ci transformarea cuvintelor în acțiuni concrete și juste nu pentru bunăstarea personală, ci pentru cea a supușilor. Dincolo de interesantele precizări de natură etimologică, istoria conceptului de *susa* trebuie înțeleasă ținând cont, pe de o parte, de impactul discursului intelectual japonez în cele câteva decenii de deschidere a peninsulei (1876-1910, *gaehwagi*) înainte de anexarea la imperiul nipon, și, pe de altă parte, de transformările pe care acest concept le-a suferit sub influența puternică a sistemului de

² *Wenyanzhuan* este unul din cele zece comentarii la *Yi-jing*, comentarii asupra cărora în literatura de specialitate nu există un consens privind originea și autorul, deși, în mod tradițional, Confucius este acreditat ca fiind autorul acestora.

³ „Rhétorique coréenne (Korean rhetoric)“ http://www.academia.edu/7611490/Rhétorique_coréenne.

scriere în ideograme chinezești mai mult de două milenii. Conform unor interpretări sud-coreene ale textelor clasice chinezești, *susa-ipgiseong* nu are sensul de retorică, ci, mai degrabă, de principii etice în producerea unui discurs (Jon 2010, 317-318). Sistematizând textele scrise în chineza veche care circulau în peninsula înainte de 1876 (cunoscută ca perioada pre-modernă, *jeongeundaesidae*), Chung (2006a, 112-122) identifică trei sensuri ale *susa*: acțiune umană în scopul formării morale, armonizarea conținutului cu forma, și actul de redactare a documentelor diplomatice. Astfel, din punct de vedere istoric, este important de subliniat că, înainte de 1876, nu se poate vorbi de un concept indigen de retorică în peninsula coreeană, ci mai degrabă de asimilarea conceptului chinez *xiuciliqicheng* (*susa-ipgiseong*) în contextul sociopolitic particular al acelor vremuri.

Epoca de deschidere a peninsulei coreene către exterior (1876-1910) a adus cu sine și adaptarea în discursul intelectual coreean a unor concepte vehiculate în Japonia epocii Meiji (1868-1912). Debutul conceptului de *susa* în peninsula s-a datorat influenței cărții scrise în 1879 de japonezul Kikuchi Dairoku, intitulată „Retorică și fraze frumoase“/*Shuji oyobi kabun* (Yi 2004, citat în Jon 2008, 58-59; Jon 2010, 315-316). Prin lucrarea „Noua știință a cuvintelor frumoase“ (*Shin bijigaku*), publicată în 1902, Shimamura Hōgestu este considerat artizanul introducerii în Asia de Est a conceptului de retorică în forma calcului fonetic *retorikku* a cuvântului englez *rhetoric*, a teoriei privind traducerea și adaptarea acestuia în limba japoneză, și a distincției dintre *biji* (美辭, „cuvinte frumoase“, tradus în limba coreeană ca *misa*, și transcris în același ideogramă chinezești) și *shūji* (修辭/*susa* în limba coreeană) (Bae 2007, 210-211). Lucrarea lui Shimamura a avut o influență semnificativă asupra discursului intelectual coreean din acea perioadă, în prima lucrare coreeană dedicată retoricii – scrisă de Jae-Hak Choe în 1909 și intitulată „Manual de redactare. Metode practice“ (*Siljjeungyongjakmun-beop*) – fiind identificate multe idei asemănătoare cu cele expuse de Shimamura, deși conceptul de retorică nu este menționat (Lee 1997, citat în Jon 2010, 316).

Înțelegerea modului în care s-a articulat discursul intelectual coreean despre oratorie și discurs nu poate eluda semnificația problematicii traducerii conceptului *rhêtorikê* în limba coreeană. Astfel, Kim Heon (2004) pune sub semnul întrebării corectitudinea traducerii conceptului grecesc prin *susa* (tradus în mod curent, retorică) și *susahak* (știința retoricii), ignorându-se condițiile politice și sociale în care *rhêtorikê* a fost produs și diseminat. Subliniind că *rhêtorikê* se referă, în sens larg, la „arta de a comunica, specifică antichității grecești și romane“ (*idem*, 157), Kim susține că traducerea acestuia prin *susa* și *susahak* este

incorectă întrucât aceste două concepte reflectă condiții sociale și politice specifice peninsulei coreene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, precum și poziționarea particulară a intelectualilor coreeni față de dezbaterile și discursurile publice din perioada premergătoare anexării peninsulei la imperiul nipon. Traducerea *rhêtorikê* prin *susa* și *susahak* reflectă și un proces îndelungat de reinterpretare și asimilare a specificului retoricii occidentale pe filieră japoneză (Kim 2005, 120).

Îndoielile legate de corectitudinea traducerii sensului *rhêtorikê* prin *susa* și *susahak* sunt justificate de Kim și prin absența retoricii ca disciplină academică în peninsula coreeană până la jumătatea secolului al XX-lea, dar și a unor sistematizări academice despre arta oratoriei în Asia de Est. Așa cum o dovedesc cercetările consacrate tradiției dezbaterilor publice în peninsula coreeană, în tradiția est-asiatică oratoria nu a fost tratată ca obiect al unei discipline de studiu, cimai degrabă ca o practică cotidiană specifică intelectualilor. Jon Sung-gi (2010), unul dintre cei mai importanți cercetători în domeniul retoricii sud-coreene, subliniază necesitatea diferențierii în context nord-est-asiatic între tradiția practicilor retorice, pe de o parte, și retorica ca disciplină academică, pe de altă parte. Dacă prima are, în accepțiunea lui Jon, o istorie veche de „cel puțin câteva milenii“ (Jon Sung-gi 2010, 322), cea de doua are o istorie de doar câteva decenii din cauza „incapacității Asiei de Nord-Est, și în special a Coreei, de a dezvolta retorica ca disciplină, din cauza atitudinii noastre privind studiul și «știința»“ (Jon Sung-gi 2010, 322-323). Este vorba despre absența științei ca sistem (cunoașterea bazată pe limbaj și logică) și predominanța științei ca practică etică (axată pe dobândirea cunoștințelor necesare pentru a trăi în armonie cu ceilalți) (Jon Sung-gi 2010, 323). Aceste aspecte reprezintă, în opinia lui Jon, reperele esențiale ale diferențelor dintre retorica occidentală și cea nord-est-asiatică.

Particularitățile limbii coreene (sintactice, gramaticale ș.a.) și diferențele dintre tradiția oratorică din antichitatea greacă și romană, pe de o parte, și tradiția scrisului din țările aflate sub influență sinică, pe de altă parte, constituie repere importante în analiza și înțelegerea stilului coreean de oratorie și de argumentare. În China antică și în țările din spațiul de influență sinică, tradiția discursului scris a dominat-o pe cea a discursului oral (Kim 2009, 179). Mai mult, în limba coreeană diferența între de a vorbi bine și a vorbi de dragul de a vorbi este redată prin concepte diferite: *eonbyon* (lit. discursul cuvintelor), respectiv *gubyeon* (lit. discursul gurii). Preferința în regiunea nord-est-asiatică pentru expunerile în scris a luat amploare și datorită influenței confucianismului

și budismului (Jon 2010, 322). Problematika dificultății traducerii în limba coreeană a conceptului de *rhêtorikê* este mult mai complexă, *susahak* (știința retoricii) reflectând mai degrabă un anumit mod de înțelegere a retoricii din antichitatea greacă și romană, excluzându-se actul de persuadare și supralicitându-se dimensiunea stilistică a frazelor (Chung 2006a, 110-111). Reinterpretarea *susa* de-a lungul timpului reflectă dinamica contextelor sociopolitice și rolul discursului intelectualilor coreeni care luaseră contact cu cei japonezi sau occidentali după 1876 (Chung 2006a, 110-111). Astfel, numai în lucrările publicate în anul 1907, au fost identificate, pe lângă *susa* (修辭), nu mai puțin de trei concepte prin care s-a încercat traducerea sensului *rhêtorikê*: *misa* (lit. cuvinte frumoase), *byeollon* (lit., a pleda, a susține un punct de vedere), *susa-nonbyeon* (lit., argumentare retorică) (Chung 2006a, 123), ultimele două concepte arătând nuanțarea discursului despre *rhêtorikê*, incluzând și dimensiunea argumentativă. La articularea principiilor retoricii clasice coreene un rol semnificativ l-au avut cărturarii și filosofi care, începând cu secolul al XVII-lea, au contribuit la formularea unor reguli ale stilurilor de scriere. Lucrările acestora au pus bazele procesului de unificare a limbii scrise cu cea vorbită (*eonmunilchi*), după 1876, scopul fiind soluționarea discrepanțelor dintre cele două sisteme de transcriere a limbii coreene: *gukmunche* (transcrierea în alfabetul coreean, *hangeul*), și *gukhanmunche* (transcrierea în sino-coreeană, în caractere chinezești) (Jon 2008, 66). De asemenea, traducerea în limba coreeană a Evangheliei după Luca, în anul 1882 (Jon 2008, 67, nota 38) a reprezentat un alt moment important în istoria stilurilor de scriere și o valorificare a demersurilor de unificare ale limbii vorbite cu cea scrisă.

2.3. Conceptele de retorică, discurs, și dezbatere publică în discursul publicistic și academic

Cea mai prolifică perioadă a contribuțiilor intelectuale consacrate discursului și oratoriei este cea cuprinsă între 1876 și 1910 (*gaehwagi*), cunoscută ca perioada de deschidere a peninsulei coreene către exterior, marcată de momente cruciale pentru istoria națiunii coreene: ieșirea de sub sfera de influență a imperiului chinez și proclamarea Marelui Imperiu Han (*Daehan Jeguk*) în 1897, și transformarea în protectorat al imperiului nipon (1905-1910). Este considerată, în unanimitate de cercetătorii sud-coreeni, ca fiind epoca de aur a discursului, a oratoriei și dezbaterilor publice, a popularizării articolelor și cărților despre oratorie și orator, retorică occidentală și japoneză, despre importanța dezbaterilor publice în

schimbarea mentalităților. Această perioadă a jucat un rol esențial în rafinarea practicilor retorice și stabilirea retoricii ca disciplină academică. Arhivele atestă că discursurile publice și dezbaterile populare deveniseră o prezență obișnuită a vieții cotidiene (Chung 2006b, 415) de care se bucurau nu doar intelectualii, ci și oamenii simpli (*baekseong*). Adunarea populară (*minmin kongdonghoe*), înființată în 1898, reprezintă un exemplu al impactului schimbării contextului politic în înlesnirea participării oamenilor simpli la dezbateri, dându-le șansa să-și expună opiniile cu privire la chestiuni sociale și economice. Semnificația acestor dezbateri populare a crescut și datorită mediatizării în cele mai progresiste publicații ale vremii – *Tongnip sinmun*, *Maeilsinmun*, *Hwangseongsinmun* – care prezentau nu doar subiectele dezbătute, ci și oratorii cei mai remarcabili, indiferent de apartenența socială a acestora. Grație acestor publicații, conceptul de discurs (*yeonseol*/연설/演說) a fost nu doar introdus și diseminat, ci și analizat într-o manieră foarte profesionistă pentru acea perioadă. Renumitul reformist japonez Fukuzawa Yukichi (1835-1901) este considerat artizanul introducerii conceptului de *yeonseol* în discursul intelectual asiatic. În capitolul al doisprezecelea al lucrării *Gakumon no susume*, dedicat discursurilor publice și publicat în 1874, Fukuzawa definește cuvântul japonez pentru discurs (*enzetsu*/演說), punându-l în contrast cu varianta engleză *speech*. Fukuzawa a atras atenția că deși era foarte populară în Occident, practica discursurilor publice nu putea avea același succes în Japonia în absența dobândirii de la oratorii profesioniști a metodelor concrete de susținere a discursurilor, a căror principală funcție este cea de propagare a cunoașterii.⁴ Ideea misiunii sociale și politice a oratorilor profesioniști și conceptul de *enzetsu* (tradus *yeonseol* în limba coreeană) au fost introduse în publicațiile din peninsula coreeană de către studenții coreeni ai lui Fukuzawa.

Începând cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, conceptul de discurs (*yeonseol*/연설/演說) a fost din ce în ce mai mult folosit în peninsula coreeană, mai ales în revistele și ziarele care promovau necesitatea imperioasă a modernizării peninsulei coreene. Cercetările confirmă faptul că aproape zilnic în paginile publicațiilor progresiste erau incluse anunțuri de publicitate cu detalii privind titlul, tema discursului public, locul de desfășurare și oratorul (Chung 2006b, 418). De obicei, dezbaterile publice (*toronhoe*) și discursurile publice (*yeonseolhoe*) erau evenimente organizate separat, însă arhivele atestă și desfășurarea de evenimente în care expunerea unui discurs era urmată de o dezbateră publică. Rolul

⁴Pentru traducerea în limba engleză a capitolului citat, vezi ediția *An Encouragement of Learning*, New York: Columbia University Press: 87-93.

Societății Independentul (Tongniphyeobhoe) și al ziarului *Independentul (Tongnip Sinmun)*, redactat în alfabetul coreean și în limba engleză de intelectualii ce frecventau acest club select (majoritatea educați în Japonia, Europa și S.U.A.), a fost crucial în promovarea conceptelor de discurs și dezbateri publice. Este bine-cunoscut faptul că atât Societatea cât și ziarul *Independentul* i-au înlesnit lui Rhee Syngman (primul președinte al Coreei de Sud, ales în 1948) deprinderea artei oratoriei încă din tinerețe, înainte de a-și începe studiile universitare în SUA. Articolele publicate în *Independentul* în 1898 prezentau cursurile și seminariile de dezbateri și argumentare la care participau săptămânal studenții institutului Baejae, înființat de misionarii metodiști americani și frecventat de intelectualii coreeni ai Societății *Independentul* (Chung 2006b, 421).

Aploarea dezbaterilor și discursurilor publice din primii ani ai perioadei de deschidere (1876-1910) a generat o explozie a discursului publicistic despre retorică și oratorie, în contrast cu perioada premergătoare anului 1876, dominată de accentul pus pe importanța discursurilor scrise. Libertatea de a vorbi era considerată un drept divin și fundamentul dezbaterilor publice, dezbateri în absența cărora democrația nu putea fi concepută. În acest context, în anul 1907, An Guk-seon a publicat *Metoda discursului (Yeonseol beopbang)* prima carte dedicată exclusiv discursului scris și oral. Extrem de populară, cartea a fost reeditată de trei ori în anul 1908, dar interzisă în 1912, la doi ani după anexarea peninsulei coreene la imperiul nipon. *Metoda discursului* este considerată de cercetătorii sud-coreeni prima carte academică care a deschis drumul retoricii ca disciplină academică în peninsula coreeană, în care accentul a fost pus nu doar pe teoria despre discurs, ci și pe relația dintre discurs și emoție, pe importanța pregătirii discursului înainte de a fi susținut public, pe calitățile pe care trebuie să le posedeze un orator pentru a impresiona auditoriul. În acest sens, o altă lucrare esențială care merită menționată este cea semnată de Park Yong-man, intitulată *Cum susținem un discurs (Yeonseolul eottoke heum)* publicată în 1910, în revista catolică *Daedo*. Pentru Park, cel mai important scop al discursului, definit ca instrument de persuadare, era emoționarea auditoriului (Chung 2006b, 429). Ultimii ani ai perioadei de deschidere, cuprinși între 1907 și 1910, au fost semnificativi pentru conceptul de *susahak* (știința retoricii). În 1907, Yu-geun a folosit termenul de *susahak* în articolele sale dedicate retoricii occidentale, iar Kwon Bo-sang o definea, în 1908, ca fiind „disciplina care se ocupă cu cercetarea aplicării limbii în scopul prezentării gândurilor“, incluzând-o în categoria științelor dedicate spiritului, alături de artă, istorie, lingvistică și pedagogie (Chung 2006b, 431).

În afara încercărilor de a defini discursul, dezbaterea publică și retorica, epoca de deschidere a peninsulei coreene a avut un rol crucial în explicarea și analiza rolului discursului și al oratoriei în schimbarea mentalităților văzută ca motor al modernizării națiunii coreene. Încă din 1898, ziarul *Independentul* introducea conceptul de *yeonseolka* (lit. persoana care susține un discurs), subliniind misiunea oratorului în propagarea ideilor de patriotism și libertate, și necesitatea ca nu doar intelectualii, ci și oamenii simpli să deprindă arta de a asculta și susține un discurs (Chung 2006b, 433-434). Park Yong-man și An Guk-seon au fost doar câțiva dintre intelectualii coreeni care au promovat ideea importanței oratorilor în schimbarea mentalităților și apărarea drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, dar și necesitatea formării unor oratori capabili să determine masele populare să iasă din pasivitate și indiferență. În cartea sa *Metoda discursului* (1907), An sublinia că nu discursurile care susțin principii juste pot pune masele populare în mișcare, ci numai acele discursuri care sunt capabile să provoace emoții puternice în oameni îi pot face pe aceștia să acționeze în spiritul ideilor exprimate (Chung 2006b, 438). Tematica articolelor și cărților publicate în deceniile de dinaintea colonizării peninsulei coreene vine în sprijinul ideii susținute de mulți cercetători sud-coreeni conform căreia discursul despre retorică din această perioadă a fost unul centrat pe *pathos* și *ethos*, și nu pe *logos* (Chung 2006b, 437; Jon 2010, 326). Această idee este regăsită și în studiile și cercetările contemporane consacrate discursurilor prezidențiale sud-coreene.

După 1910, anul anexării peninsulei coreene la imperiul nipon, s-au publicat puține, dar substanțiale studii și articole despre retorică, în special despre tradiția oratorică din Grecia și Roma antică, dar și despre particularitățile practicelor retorice asiatice (Chung 2006b, 441). Publicarea acestor lucrări a fost din ce în ce mai sporadică începând cu cel de-al doilea deceniu al dominației colonialiste nipone, pe fondul înăsprii cenzurii și limitării drastice a activității publiciste în peninsulă. Cu toate acestea, *Curs de compoziție* (lit. curs despre fraze/*Munjangganghwa*), lucrarea semnată de Yi Tae-jun, și publicată în 1940, cu doar cinci ani înainte de eliberarea țării de sub colonialismul japonez, este considerată și astăzi de cercetătorii sud-coreeni ca fiind prima contribuție academică la dezvoltarea retoricii moderne coreene (Jon 2010, 326; Chung 2006a, 123; Yi 2005). Centrată pe problematica stilului limbii coreene, lucrarea lui Yi Tae-jun aduce în discuție impactul tiparului asupra destinului retoricii (definită ca arta vorbirii), concept pe care-l prezintă sub două forme: *retorik* (레토릭, calc fonetic al versiunii englezești *rhetoric*), desemnând retorica specifică Occidentului), și *susa* (修辭), pentru retorica asiatică (Yi

2005, 303). Plecând de la părțile componente ale unui discurs oral, Yi identifică etapele redactării unui discurs scris și stilul corespunzător fiecăreia, precum și strategiile de persuadare. După sfârșitul colonialismului nipon în peninsula (1945), *Curs nou despre teoria compoziției* (tradus și *Curs nou despre teoria stilului/Munjangrongsingang*), publicat în 1950 de Kim Ki-rim, a adus în atenție necesitatea depășirii definiției clasice a retoricii ca artă de a vorbi (și scrie) bine, prin integrarea actului de interpretare și redare a conținutului unui discurs.

Nu există referințe bibliografice despre studiile de retorică din perioada ce a urmat războiului coreean (1950-1953) și instaurării dictaturii militare a generalului Park Chung-hee, în 1961. Absența acestora poate fi explicată prin importanța acordată de autoritățile sud-coreene cercetărilor folclorice și etnografice, și apoi antropologiei culturale, transformate în instrumente principale de diseminare a discursului despre originea, vechimea și puritatea națiunii, despre profunzimea și superioritatea tradițiilor populare și culturii coreene. Spre sfârșitul mandatului președintelui Chun Doo-hwan (1980-1988), generalul care ajunsese la putere, după Park, în urma unei lovituri militare în decembrie 1979, primul semnal editorial ce a avut legătură cu retorica a venit de la cercetătorii din domeniul studiilor de drept. În 1986, un grup de trei profesori universitari ai prestigioasei Universități Naționale din Seoul (SNU) au publicat traducerea colecției de eseuri scrisă de Chaïm Perelman, intitulată *Justice, Law, and Argument. Essays on Moral and Legal Reasoning* (1980). În traducerea coreeană nu au fost incluse două capitole din versiunea originală („The Use and Abuse of Confused Notions” și „The Justification of Norms”), omitere explicată de unii cercetători sud-coreeni ca indicând „nefamiliaritatea traducătorilor cu termenii retorici de argumentare și loci communes” (Park 2011, 66). Mai mult – și acesta constituie unul dintre cele mai problematice aspecte ale studiilor sud-coreene de argumentare – în versiunea coreeană a cărții, folosită inițial ca material didactic pentru seminariile consacrate ideii de justiție, termenii în coreeană nu semnaleză diferența de sens dintre argumentare, discuție sau dezbateri (Park 2011, 66). Deși este caracterizată ca fiind plină de definiții ambigue și lipsită de coerență logică (Park 2011, 82-83), traducerea a reprezentat un moment semnificativ în contextul cenzurării pieței editoriale și al tensiunilor sociale premergătoare declanșării amplelor demonstrații de protest pentru democratizare și alegeri libere din 1987, cunoscute ca Rezistența din Iunie. În ciuda criticilor ce privesc acuratețea actului de traducere, publicarea versiunii coreene a colecției de eseuri a lui Perelman a dus la creșterea

interesului mediului academic sud-coreean pentru retorică, concretizat prin publicarea unui număr considerabil de studii și cercetări chiar în lipsa unei traduceri în limba coreeană a renumitului volum semnat de Perelman și Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*.

Primele cercetări sud-coreene despre retorică au văzut lumina tiparului la începutul anilor '90 marcați de profunde schimbări democratice în sistemul politic sud-coreean, printre care cea mai importantă viza alegerea prin vot popular direct a președintelui țării. Lucrării publicate în 1991 de Yang Tae-jung, dedicată retoricii lui Cicero, i-a urmat, în 1994, volumul de articole consacrat exclusiv retoricii, intitulat *Susahak* (editat de Kim Heon, menționat mai sus), în care a fost inclusă și o traducere în limba coreeană a articolului semnat de Gérard Genette, „La rhétorique restreinte“ (publicat inițial în revista franceză *Communications* în 1970). După cea de a doua jumătate a anilor '90, în care au fost publicate volumele scrise de Park Woo-soo, *Homo Rhetoricus* (1995) și *Literatură și Retorică* (1999), a urmat o explozie de articole, studii și volume (inclusiv traduceri) dedicate retoricii, fenomen datorat înființării unor asociații și institute de cercetare: Asociația Coreeană de Cercetare a Retoricii, Societatea Academică Coreeană de Retorică, Institutul pentru Retorică, Institutul pentru Traduceri și Retorică ș.a. Traducerile în limba coreeană ale celor mai importante opere clasice dedicate retoricii și oratoriei (Aristotel, Cicero și Quintilian) au început să fie din ce în ce mai vizibile pe piața editorială sud-coreeană începând cu jumătatea anilor 2000, unele dintre ele destul de recent, după anul 2013. Majoritatea au fost realizate prin traducerea versiunilor din engleză, franceză sau germană, și nu după original, diversitatea titlurilor indicând incertitudinea continuă a cercetătorilor sud-coreeni privind traducerea în coreeană a conceptelor de retorică, oratorie, discurs. În anul 2017 a fost publicată traducerea din greaca veche a *Retoricii* lui Aristotel, optându-se (ca și în cazul traducerilor din 2006 și 2007 ale lucrării lui Cicero, *Partitiones oratoriae*), pentru conceptul de *susahak* și nu cel de *retorik* (레토릭), un calc fonetic după englezescul *rhetoric*, folosit în ediția din 2009. Mai problematic decât conceptul de retorică pare să fie cel de discurs, pentru care în limba coreeană sunt vehiculate mai multe variante. Astfel, dacă în titlul ediției din 2014 a traducerii *Institutio oratoria* de Quintilian este folosit *seupichi* (스피치), un calc fonetic după cuvântul englez *speech*, în articolele academice sud-coreene întâlnim și variantele *yeonseol* (연설演說), explicat mai sus, și *byeollon* (변론辯論), acesta din urmă fiind folosit cu precădere pentru a desemna pledoariile avocaților în cadrul proceselor juridice.

3. Concluzii

Diversitatea perspectivelor privind particularitățile retoricii (est)asiatice și coreene și relația dintre retorică/argumentare și cultură (dintre care cele mai semnificative au fost analizate în secțiunile de mai sus), sunt elemente ce articulează imaginea unui domeniu cu o istorie recentă, aflat încă în stadiul căutărilor unor repere metodologice și teoretice în scopul desprinderii de teoriile eurocentrice, evitării perpetuării capcanelor orientalismului și occidentalismului, și găsirii unor mijloace care să elibereze problematica particularităților retoricii (est)asiatice din cadrul restrâns al retoricii comparate, integrând-o în tabloul mai complex al istoriei universale a retoricii.

Analiza literaturii de specialitate dedicate retoricii de pe continentul asiatic a relevat plasarea definiției acesteia într-un spațiu geografic de referință care nu este în mod constant foarte clar delimitat, conceptele de retorică asiatică/retorică est-asiatică, argumentare asiatică/argumentare est-asiatică alternând, de foarte multe ori, în textul aceluiași articol științific. Din aceste considerente, în prezentul studiu s-a optat pentru scrierea conceptului în forma „retorica (est)asiatică“, întrucât în studiile de specialitate acesta se referă fie doar la Japonia, China și Coreea, fie include și India, fie face trimitere și la alte țări asiatice. În ciuda predominanței studiilor de retorică dedicate celor patru țări, în ultimii ani din ce în ce mai mulți cercetători reclamă lipsa analizelor dedicate spațiului sud-est asiatic sau nord-est asiatic. Este important de menționat faptul că articularea unei teorii a retoricii (est)asiatice având în centrul acesteia exclusiv China, Japonia, Coreea și India (prin urmare, supralicând influențele budismului, confucianismului și daoismului asupra formării practicilor retorice) nu face decât să alimenteze și mai mult exact ceea ce unii cercetători asiatici încearcă să evite: trecerea pe plan secund sau chiar negarea particularităților naționale ale procesului de articulare și diseminare a retoricii sub umbrela totalizatoare a conceptului de retorică (est)asiatică.

Un alt punct nevralgic identificat în studiile și cercetările analizate îl reprezintă granița labilă și confuză între oratorie și retorică, fiind destul de modest numărul celor în care se fac referiri clare la evoluția conceptelor de discurs, dezbateri publice, orator și oratorie, pe de o parte, și demersurile de prezentare și diseminare ale acestora într-o formă academică sistematică, pe de altă parte. Problematika confuziei dintre retorică, oratorie, dezbateri publice, și discurs public este cu atât mai importantă în analiza ce face referire la spațiul peninsulei coreene,

întrucât concepte precum „retorica Seoulului“, „retorica regimului nord-coreean“, „retorica propagandei nord-coreene“ sunt vehiculate discreționar în mass-media occidentale, sud-coreene de limbă engleză, dar și în cele românești. Astfel, „[...] Cei doi termeni – retorică și oratorie – se confundă adesea. O analiză mai atentă ne-ar arăta că, în ciuda interferențelor indiscutabile, există și unele deosebiri. Retorica pare să se asocieze mai mult cu demersul *științific sau teoretic* (s.n.) asupra discursului, în timp ce oratoria sau elocința vizează cu precădere latura practică, acțională a dezvoltării unui discurs. Retorica este legată mai mult de posibilele explicații ale unui discurs construit care a avut succes, în timp ce oratoria vizează un răspuns la întrebarea: cum să facem ca un discurs să aibă succes, să persuadeze?“ (Sălăvăstru 2010, 33).

Stadiul actual al cercetărilor despre evoluția și particularitățile retoricii și argumentării (est)asiatice relevă existența unei multitudini de incertitudini de ordin teoretic și metodologic care nu pot fi soluționate doar în răspunsul la întrebarea cum definim retorica, așa cum susține Wang (2004, 173). Nici sugestia de a „găsi definiții adecvate, specifice din punct de vedere cultural“ (Hum & Lyon 2009, 156) contextului analizat nu ușurează demersul propriu-zis de cercetare. Tendințele recente din domeniul retoricii comparate – ce indică preferința spre o abordare echilibrată în definirea retoricii, pe cât posibil la jumătatea drumului dintre definițiile cu sens larg și cele cu sens restrâns, contextuale- amintesc de celebra „definiție a definițiilor“ dată de S. Toulmin, la începutul anilor '60: „Definițiile sunt precum niște curele. Cu cât sunt mai scurte, cu atât trebuie să fie mai elastice. O curea scurtă nu ne arată nimic despre cel care o poartă: întinzând-o, poate fi făcută să se potrivească aproape oricui. Iar o definiție scurtă, aplicată la un set de exemple eterogene, trebuie să fie extinsă și restrânsă, potrivit și reinterpretată, înainte să se potrivească fiecărui caz. Și totuși, moare greu speranța că vom ajunge la o definiție care este în același timp și satisfăcătoare și scurtă: multe sunt de învățat doar văzând cât de multă elasticitate este necesară pentru astfel de definiții *portmanteau*“ (1961, 18). În prezent, definițiile retoricii relevă diversitate de accepțiuni ale retoricii care, de cele mai multe ori, fie sunt contradictorii fie se suprapun. Asistăm la „răspândirea unui sentiment de incertitudine referitoare la ceea ce înseamnă de fapt retorica sau ar trebui să însemne, și în ce măsură este încă «legitim» să vorbim despre ea într-un anumit context“ (Indraccolo & Behr 2014, 889). Revalorificând poziția lui R. Scott, conform căreia „orice definiție a retoricii care este luată de bună o dată și pentru totdeauna este capabilă, în mod grav, să ne conducă pe un drum greșit“

(1973, 95), și cea lui J. Berlin care, atrăgând atenția că dificultatea studierii retoricii vine tocmai din caracterul inevitabil al schimbărilor intervenite la nivelul perspectivelor teoretice, definește retorica ca fiind o „invenție socială”, specifică unui anumit context social, timp și loc (1984, 1) – o definiție frecvent preluată și de cercetătorii asiatici – Indraccolo & Behr sugerează că „retorici” este conceptul cel mai adecvat, și nu cel de „retorică” (*ibidem*).

Opțiunea cercetătorilor asiatici de a analiza particularitățile retorice apelând exclusiv la conceptele vehiculate în tradiția retorică națională se justifică prin prisma dorinței de a consolida și mai mult independența teoriilor asiatice de cele eurocentrice, însă acest gen de opțiune eludează problematica publicului cititor-țintă. În acest punct este foarte importantă distincția dintre cercetătorii nativi și cei indigeni: dacă primii împărtășesc o cultură și o limbă comună cu sursele de informare, dar publică într-o limbă străină, de obicei în limba engleză, devenind practic un fel de „traducători culturali” pentru publicul cititor străin, cercetătorii indigeniscru în limba maternă, pentru publicul cititor din țara natală (Yamashita et al. 2004). Granița dintre nativ și indigen este flexibilă, întrucât mulți cercetători nativi publică în limba maternă pentru publicul cititor din țara natală.

De cele mai multe ori, studiile și cercetările publicate în limbile de circulație internațională sunt încărcate de concepte indigene accesibile doar acelor cercetători care cunosc limba și cultura țării (est)asiatice de referință, și care au cunoștințe solide despre evoluția ideilor filosofice și religioase specifice acelei țări. Acest aspect face ca problematica traducerii din limba-sursă în limba-țintă a conceptelor și textelor care fac obiectul unei analize punctuale să fie esențială în economia actului concret de cercetare, inclusiv în cea de redactare a textului unui articol științific. În ciuda faptului că joacă un rol esențial în reliefa deosebiriilor dintre modalitățile de construire a discursul (est)asiatic și cel occidental, conceptele indigene chiar dacă sunt reinterpretate în forma unor concepte native rămân la stadiul de simple repere descriptive ale „exotismului” (est)asiatic dacă nu sunt explicate prin intermediul unor termeni accesibili unui public cititor mai puțin familiarizat cu spațiul (est)asiatic. Hum & Lyon (2009) sunt printre puținii cercetători care au adus în discuție importanța actului de traducere în studiile de caz realizate pe practicele retorice din alte spații decât cel occidental. Diferența dintre două tradiții retorice este greu de surprins fără asumarea riscului de exotiza pe cea mai puțin cunoscută (*idem*, 156), sarcina cercetătorului constând în identificarea unei căi de mijloc între necesitatea de a păstra în

limba-țintă autenticitatea conceptelor din limba-sursă și cea de a transmite prin limba-țintă sensul și semnificația conceptelor din limba-sursă.

În lipsa unei abordări echilibrate între teoriile și conceptele indigene, pe de o parte, și cele eurocentrice (atât de blamate de unii cercetători asiatici, dar atât de des invocate în studiile lor comparative), îndeplinirea scopului asumat de către experții asiatici – acela de a face cunoscute particularitățile retoricilor naționale, de a dovedi existența unor tradiții retorice semnificative și dincolo de Europa- devine incertă. Deși se pune foarte mult accent pe importanța pregătirii lingvistice și culturale a cercetătorului (asiatic sau nu), pozițiile asumate la nivel declarativ rămân, în continuare, neconsensuale.

Reperete metodologice prin care pot fi gestionate dificultățile întâmpinate în demersul de cercetare comparativă a tradițiilor și practicilor retorice occidentale/non-occidentale sunt destul de variate, dar Hum & Lyon (2009, 156-158) identifică patru tipuri principale de abordări: (1) raportarea la reperete retoricii clasice aristotelice, (2) aplicarea exclusivă a metodelor occidentale, (3) limitarea analizei la cadrul cultural de referință – minimizând cât mai mult dimensiunea comparativă a cercetării – , și (4) aplicarea metodelor non-occidentale în analiza tradițiilor și practicilor retorice occidentale. Dintre cele patru abordări, cea de a treia este apreciată ca fiind cea mai adecvată realizării analizelor din aria studiilor de retorică culturală și politică (Hum & Lyon 2009, 158), deși, de cele mai multe ori, o astfel de abordare este criticată pentru descriptivismul ce o caracterizează. Cel mai problematic aspect rămâne cel al poziționării cercetătorului față de spațiul cultural de referință al cercetării, poziționare care nu se poate face fără asumarea unui punct de vedere subiectiv. După cum foarte bine observă Hum & Lyon, pentru ca rezultatele cercetării să nu rămână nevalorificate, cercetătorii retoricii non-occidentale sunt nevoiți să-și adapteze metodologiile și perspectivele teoretice în conformitate cu standardele riguroase ale retoricii „universale“ ca disciplină academică (Hum & Lyon 2009, 160), asumându-și două roluri – fie să vorbească *în numele* altora, fie să vorbească *despre* alții – cel de-al doilea rol având ca rezultat o cercetare dominată de descriptivism, limitând procesul de cunoaștere, dar având mai multe șanse să fie obiectivă.

Absența unor referințe la tradiția practicilor dezbaterilor publice, generalizarea particularităților stilului oratoric chinez, japonez, coreean (sud-coreean, după divizarea peninsulei) și indian la întregul continent asiatic, supralicitarea influenței budismului, confucianismului, și daoismului în explicarea acestor particularități ignorând dinamica

contextului istoric și politic, reprezintă alte puncte nevralgice caracteristice majorității studiilor occidentale despre retorica (est)asiatică. Fundamentate pe perspective opuse în funcție de apartenența culturală și lingvistică a cercetătorului și considerate chiar de unii dintre cei mai renumiți cercetători din domeniu ca fiind destul de modeste din punct de vedere cantitativ, cercetările consacrate retoricii (est)asiatice sunt, totuși, substanțiale prin prisma contribuției la demersul de analiză și înțelegere a practicilor retorice din afara spațiului occidental, coagulând interesul comunității academice occidentale (și nu numai) pentru problematica necesității, importanței și actualității cercetărilor care depășesc perspectivele eurocentrice consacrate.

Analiza dedicată studiilor și cercetărilor sud-coreene pe tema evoluției discursului intelectual despre dezbateri, discurs public și retorică în peninsula coreeană înainte și după 1945 evidențiază eforturile actuale ale cercetătorilor sud-coreeni de a localiza în repere bine definite domeniul retoricii coreene în istoria universală a retoricii. Literatura sud-coreeană de specialitate evidențiază reticența cercetătorilor sud-coreeni în a susține ideea existenței retoricii (est)asiatice (sau, mai bine spus, a unor caracteristici comune tuturor practicilor retorice de pe continentul asiatic), întrucât aceasta ar presupune ignorarea particularităților lingvistice și culturale coreene (și ale fiecărei țări în parte), a evoluției conceptelor împrumutate și traduse din alte limbi-sursă în limba-țintă și adaptate/asimilate în textele reprezentative despre discurs și retorică, a tradiției dezbaterilor publice și a impactului dinamicii contextului politic și social asupra acestora.

Printre meritele incontestabile ale studiilor și cercetărilor sud-coreene se numără demersul de a reconstrui, pe baza unei documentări solide, reperele istoriei naționale a tradiției dezbaterilor publice argumentative, precum și evoluția conceptelor de retorică, oratorie, și discurs ținând cont de impactul traducerilor și adaptărilor conceptelor vehiculate în retorica occidentală, cea japoneză și chineză. Principalele aspecte problematice privesc supralicitarea importanței studierii particularităților retoricii și argumentării coreene doar în scopul înțelegerii diferențierii acesteia de retorica și argumentarea occidentală, și neintegrarea acestor particularități printre factorii care explică, fie și parțial, caracteristicile discursurilor politice prezidențiale, în ciuda faptului că acestea constituie tema predilectă a studiilor și cercetărilor actuale din domeniul retoricii și argumentării în Coreea de Sud.

Referințe

- BECKER, Carl B. 1986. „Reasons for the lack of argumentation and debate in the Far East“. *International Journal of Intercultural Relations* 10: 75-92.
- BERLIN, James. 1984. *Writing Instruction in Nineteenth-Century American Colleges*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- CAHILL, David. 2003. „The Myth of the «Turn» in Contrastive Rhetoric“. *Written Communication* 20(2): 170-194.
- CHENG, Li. 2017. „La retórica china: historia y cultura“. *Rétor*, 7 (1): 21-39.
- COMBS, Steven C. 2004a. „Challenging greco-roman argumentation trajectories: argument norms and cultural traditions“. *Argumentation and Advocacy* 41:55-57.
- COMBS, Steven C. 2004b. „The useless-/usefulness of argumentation: the dao of disputation“. *Argumentation and Advocacy* 41:58-70.
- ENDRES, Danielle. 2002. „Responding To Multiculturalism In The Real World: Re-Envisioning Argumentation Pedagogy To Include Culturally Diverse Methods Of Argumentation“, <http://rozenbergquarterly.com/issa-proceedings-2002-responding-to-multiculturalism-in-the-real-world-re-envisioning-argumentation-pedagogy-to-include-culturally-diverse-methods-of-argumentation/>. Accesat la 10 octombrie 2018.
- ENDRES, Danielle. 2007. „«Yucca Mountain will become unhappy and angry». Culture, metaphor and argument“. În *Proceedings of the sixth conference of the International Society for the Study of Argumentation*, 381-387. Amsterdam: Sic Sat.
- GARRETT, Mary. 1993. „Classical Chinese Conceptions of Argumentation and Persuasion“. *Argumentation and Advocacy* 29(4): 105-15.
- GARRETT, Mary. 1997. „Chinese Buddhist Religious Disputation“. *Argumentation* 11: 195-209.
- HAZEN, Michael David. 2014. „Testing the Relationship Between Argument and Culture“. *International Society for the Study of Argumentation Proceedings. Rozenberg Quarterly*, <http://rozenbergquarterly.com/issa-proceedings-2014-testing-the-relationship-between-argument-and-culture/>. Accesat la 29 septembrie 2018.
- HUM, Sue, LYON, Arabella. 2009. „Recent Advances in Comparative Rhetoric“. În *The SAGE Handbook of Rhetorical Studies*, editată de Andrea A. Lunsford, Kirt H. Wilson, și Rosa A. Eberly, 181-194. New York: Sage Publications.
- INDRACCOLO, Lisa, BEHR, Wolfgang. 2014. „Introduction. Special Issue: Masters of Disguise? – Conceptions and Misconceptions of ‘Rhetoric’ in Chinese Antiquity“. *Revue de la société suisse-asie* 68 (4):889-913.
- JENSEN, J. Vernon. 1987. „Teaching East Asian Rhetoric“. *Rhetoric Society Quarterly* 17(2): 135-149.

- JENSEN, J. Vernon. 1992. „Values and Practices in Asian Argumentation”. *Argumentation and Advocacy* 28 (4):153-166.
- JON, Sung-gi. 2008. „La rhétorique du «dakkeum»: un aspect saillant de la rhétorique coréenne”. *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric* 26(1): 57-70.
- JON, Sung-gi. 2010. „Towards a Rhetoric of Communication, with Special Reference to the History of Korean Rhetoric”. *Rhetorica* XXVIII (3): 313-239.
- KAPLAN, Robert. 1966. „Cultural thought patterns in inter-cultural education”. *Language Learning* 16: 1-20.
- KENNEDY, George A. 1998. *Comparative Rhetoric: An Historical and Cross-cultural Introduction*. New York: Oxford University Press.
- KRAUS, Manfred. 2012. „Culture Sensitive Arguments.Cultural Diversity, Cognitive Breaks, and Deep Disagreement: Polemic Argument”. În *Topical Themes in Argumentation Theory: Twenty Exploratory Studies*, editată de F.H. van Eemeren și B. Garssen, 91-107. New York: Springer.
- LU, Xing.1998. *Rhetoric in Ancient China, Fifth to Third Century B. C.E.: A Comparison with Classical Greek Rhetoric*. Columbia: University of South Carolina Press.
- MAO, LuMing. 2003. „Reflective Encounters:Illustrating Comparative Rhetoric”. *Style* 37 (4): 401-425.
- MERCIER, Hugo. 2013. „Introduction: Recording and Explaining Cultural Differences in Argumentation”. *Journal of Cognition and Culture* 13: 409-417.
- MORRISON, John L.1972. „The Absence of a Rhetorical Tradition in Japanese Culture”. *Western Speech* 36: 89-102.
- MURPHY, James. 1983. *A synoptic history of classical rhetoric*. Davis: Hermagoras Press.
- OLIVER, Robert T. 1954. *Syngman Rhee: The Man behind the Myth*. New York: Dodd.
- OLIVER, Robert T. 1962. „Syngman Rhee: A Case Study in Transnational Oratory”. *The Quarterly Journal of Speech* XLVIII (2):115-127.
- OLIVER, Robert T. 1971. *Communication and culture in ancient India and China*. Syracuse, NY: SyracuseUniversity Press.
- OLIVER, Robert T. 1989. *Leadership in Asia. Persuasive communication in the making of nations. 1850-1950*. Newark : University of Delaware Press.
- PARK, Woo-soo. 2011. „The New Rhetoric: Korean Transplantation and Its Problems”. *Susahak*, 15:65-87.
- PENG, Kaiping, NISBETT, Richard E. 1999.„Culture, dialectics, and reasoning about contradiction”. *American Psychologist* 54(9): 741-754.
- SĂLĂVĂSTRU, Constantin. 2010. *Mic tratat de oratorie* (ediția a doua). Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- SCOTT, Robert L. 1973. „On Not Defining "Rhetoric". *Philosophy & Rhetoric* 6 (2): 81-96.

- SHUTER, Robert. 2011. „Robert T. Oliver: Trailblazer in Intercultural Communication”. *China Media Research* 7(2): 21-126.
- TOULMIN, Stephen. 1961. *Foresight and Understanding. An Inquiry into the Aims of Science*. Bloomington: Indiana University Press
- UM, Hoon. 2002a. „How Could Official Speakers Communicate Reasonably With Their King?”. International Society for the Study of Argumentation Proceedings. *Rozenberg Quarterly*, <http://rozenbergquarterly.com/issa-proceedings-2002-how-could-official-speakers-communicate-reasonably-with-their-king/>, accesat la 14 septembrie 2018.
- UM, Hoon. 2005. „How could official speakers communicate reasonably with their king?”. În *Argumentation in Practice*, editată de Frans H. van Eemeren și Peter Houtlosser, pp. 305-319. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- WANG, Bo. 2004. „A Survey of Research in Asian Rhetoric”. *Rhetoric Review* 23(2):171-181.
- WANG, Bo. 2013. „Comparative Rhetoric, Postcolonial Studies, and Transnational Feminisms: A Geopolitical Approach”. *Rhetoric Society Quarterly* 43(3): 226-242.
- WARNICK, Barbara, MANUSOV, Valerie. 2000. „The Organization of Justificatory Discourse in Interaction: A Comparison Within and Across Cultures”. *Argumentation* 14: 381-404.
- YAMASHITA, Shinji, BOSCO, Joseph și EADES J. S. 2004. „Asian Anthropologies: Foreign, Native and Indigenous”. În *The making of anthropology in East and Southeast Asia*, pp.1-35. New York: Berghahn Books.
- ZAREFSKY, David. 2014. *Rhetorical Perspectives on Argumentation*. New York: Springer.

Referințe în limba coreeană

- BAE, Su-chan. 2007. „Procesul de introducere a retoricii occidentale la debutul modernizării: o analiză a «Noii științe a cuvintelor frumoase»(1902)”. *Studii de cultură spirituală* 30(4):199-221.
- CHUNG, Woo-boong. 2006a. „O analiză contextuală a discursului despre retorică în studiile de retorică coreeană”. *Studii de cultură națională* 45:109-133.
- CHUNG, Woo-boong. 2006b. „Retorica perioadei de deschidere reflectată în discursuri și dezbateri”. *Studii de literatură clasică* 30: 409-446.
- NA, Min-gu. 2015. „Locul studiilor coreene de retorică în lume. Istoria cooperării academice internaționale în secolul XXI desfășurată de Societatea Academică Coreeană de Retorică”. *Retorica* 23:89-115.
- KIM, Heon. 2004. „Este «rhêtorikê» susahak?”. *Filosofie și Realitate* 61:153-168.

- KIM, Heon. 2005. „Propunere pentru înțelegerea tradiției retorice clasice occidentale și a tradiției retorice coreene“. *Retorica* 3:119-136.
- KIM, Heon. 2009. „Propunere privind punctul de plecare al comparației dintre Occident și Orient din perspectiva retoricii comparate“. *Analele Umaniste Sogang* 6:159-189.
- UM, Hoon. 2002b. „O analiză a genurilor argumentative în dezbaterile publice din dinastia Joseon“. *Studii de pedagogie a limbii coreene* 14:289-319.
- YI, Yeong-houn. 2005. „«Cursul de compoziție» al lui Yi Tae-jun și retorica“. *Retorica* 3: 291-310.